

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

A nők érdekeinek érvényesülése a jászkunsági végrendeletekben

A XIII. század első felében Magyarországra befogadott kunok és jászok népcsoporti autonómiája részben szokásjogi elemekből, részben a befogadó hatalom képviselőinek írásba foglalt törvényerejű cikkelyeiből építkezett. A két népcsoport etnikai autonómiája a jogi és társadalmi környezet változásait követve fokozatosan alakult át területi autonómiává, melynek kereteit a XVII. század végén már a Jászkun kerület közigazgatási egysége jelölte ki. Az alig megszilárdult Jászkun kerület köz- és magánjogi viszonyait hamarosan gyökeresen megváltoztatta az 1702-ben bekövetkezett eladatás majd a négy évtizedig tartó földesúri alávetettség. A Jászkun kerület sorsfordító eseménye – az 1745-ben megvalósult jászkun redempció – a felsorolt előzményekre és történelmi gyökerekre támaszkodva nem csupán új jogrendet, tulajdonviszonyokat és társadalmi tagolódást eredményezett, a helyi szokásjogot is átfőrt. A népesség együttélésének birtok- és tulajdonviszonyainak jogi alapja a Mária Terézia királynőtől kapott privilégium és az annak végrehajtását szabályozó 1751-ben kiadott, s a magyar országgyűlés által jóváhagyott rendtartás lett. Mindazonáltal a népi emlékezet számos olyan szokásjogi elemet őrzött és hagyományozott, amelyek a redempció előtt keletkeztek, de a redempció után is tovább éltek, igazodtak az új társadalmi viszonyokhoz, megszabták a közösség és benne az egyén mindennapi életének normáit. 1745-ben, olyan autonómia született, amely a történelmi gyökerekbe kapaszkodva teremtett új életlehetőséget a Jászkun kerületben élők számára, akik mindannyian a maguk munkájából élő szabad emberek lettek.¹

Tanulmányomban az 1745 utáni Jászkun kerület női lakosságának vagyonszerzési és életlehetőségeit vizsgálom. Kutatásom egy jól körülhatárolható forráscsoportra, a jászkun jogok egyik hordozójára a végrendeletekre irányul, kiemelt figyelemmel a földtulajdonra és annak örökítésére. Választ keresek arra, miként élhetett az elnyert szabadsággal a kerület női lakossága.

Azáltal, hogy a redempció gyakorlatában a politikai jogokat a megváltott és egyéni birtokba adott tőkeföldhöz csatolták, a jászkunok politikai életében meghatározóvá vált a földtulajdon, s a földhöz kapcsolt jogok védelme. A földtulajdonlás és birtoklás legfontosabb jogbiztosító dokumentuma a tulajdonjog bejegyzésére rendszeresített Liber Fundi volt, amely vitathatatlan jogi biztosítékul szolgált a jászkun ősiség érvényesítésé-

¹ BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: *A jászkun autonómia*. Kiadja a Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2005.

hez. A Jászkun kerületben az ősiséget a redempcióban váltott földig, a tökeföldig vezették vissza. A jászkun ősiség értelmezésébe beletartozott a honosítás (lakosi jog), az örökítés, a visszaperlés és az elővételi jogok kerületi statutumokra épülő rendszere. A jászkun ősiség kiterjedt a tulajdonszerzés minden módjára és feltételére. Jelentőségét növelte, hogy benne tág tere nyílt az önkormányzati beavatkozásnak, s a jászkun autonómia érvényesülésének. A tulajdonszerzésben erős korlátot jelentett, hogy a tulajdonos csak az általa szerzett földet forgalmazhatta és örökíthette szabadon. Az ősiekre – a váltott tökeföldre – elő- vagy visszavásárlási jogot érvényesíthettek az egyenes ági leszármazottak.² A Jászkun kerület öröklési szabályai a tökeföldet a férfi ágra hagyományozták, de ha az apának csak leánygyermekei voltak, akkor őket fiúnak tekintve a leányok örökölhettek az oldalág előtt. Esetenként özvegyasszonyok is örököltek némi földet. A nők földje ugyanúgy bekerült a földforgalomba, mint bármely férfiágon birtokolt föld. A Liber Fundiban azonban nem találunk a birtokosok között női neveket. A nők megvásárolt földtulajdonát vagy annak a férfinak a nevéhez jegyezték be, aki a földet eladta vagy a földtulajdont szerző nő legközelebbi férfi rokonához, például apjának illetve férjének redempciójához. Halason bejegyezték a földtulajdon csökkenését, és ugyanezt a csökkentő mennyiséget gyarapodásként is feltüntették a földkönyv megfelelő helyén. Félegyházán az eredeti redimáló nevéhez írták az örökösödéssel beállt változást. Például, 1756-ban a földkönyvbe bejegyezték, hogy Vidéki Jakab Félegyháza kisszállási háttárszén lévő 2/4 és 1/8 sessio földjét Vidéki Jakabné örökölte.³ A tulajdonos változását később is feljegyezték. 1771-es bejegyzésben olvasható, hogy a ferencszállási háttárszén lévő 2/4 sessio földet Kis Szabó Mihály két asszony leánya és egy kiskorú leánya örökölte.⁴ Az asszonyok rendelkezési joga tulajdonuk felett sérthetetlen volt s a „*honi törvények*”⁵ szabályozása alá esett ugyanúgy, mint a férfiaké.

A jászkun örökösödés rendje eltért az országos jogtól. Az eltéréseket, a helyi szokásokat az 1799-ben kihirdetett nádori statutum foglalta rendszerbe. A jellegzetes jászkun leányági és özvegyi öröklési jog kialakulásáról Gyárfás István⁶ kimutatta, hogy az a XV. században átalakuló magánjogi viszonyokból eredt, tehát több évszázados gyökerebbe kapaszkodhatott.

A nádori statutum azokat a szokásjogi elemeket kodifikálta, amelyek a mindennapi életben gyakorlattá váltak, amelyeket a lakosság, mint szokásjogot elfogadott és alkalmazott. Talán éppen az elfogadottság biztosította, hogy az öröklésre vonatkozó paragrafusok a helyi társadalom és a jogrend többszörös megváltozását túléltek. A successióról szóló IV. és az özvegyi jogról szóló V. statutum 1946-ig hatályban maradt. Papp László Kiskunhalas népi jogéletének kutatója azt állapította meg, hogy a jászkun statutumban megszabott öröklési rend, amely szerint a földtulajdont a fiúk örökölték, a

² Lásd: BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet, 2005. 84–85. pp. Az elővételi jogokat az 1799-ben kiadott nádori törvények VI. statutuma szabályozta.

³ BKMÖL[Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltár] Kf. lt.[Kiskunfélegyháza levéltára] Liber Fundi 257. p.

⁴ BKMI Kf. lt. Liber Fundi, 55. p.

⁵ Honi törvények = Nádori statutumok = Jászkun statutum. Mindhárom megnevezés használatos volt a korabeli gyakorlatban.

⁶ GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kunok története I–IV.* Kiadó a Jászok Egyesülete, Budapest, 1992. 446–447. pp.

II. világháború előtt még élt a köztudatban és az öröklési gyakorlatban.⁷ A levéltári forrásokra támaszkodó kutatások a jogi, néprajzi vizsgálódásokhoz hasonló eredményt hoztak. Őrsi Julianna kimutatta, hogy a Nagykunságban a XIX. század második felében, amikor az örökség felosztásában elismerik a lányok öröklési jogát, akkor is pénz adnak nekik a föld helyett, „*kifizetik*” őket.⁸ Szabó László⁹ a Jászságban vizsgálta a jászkun öröklési rend érvényesülését, s a „*leányrész*” gyakorlatát, s Őrsi Julianna megállapításaiival egyező következtetésre jutott.

A kerület helységei közül eddig Halas¹⁰ 1851 előtti végrendeleteinek teljes áttekintése történt meg, a feldolgozást Horváth József végezte el. 528 végrendeletet vizsgált meg, sajnos kutatása a földtulajdon örökítésére alig tér ki.¹¹

A kiskunfélegyházi levéltárban összesen 314 végrendelet található a XVIII. századból, ebből 45 esetben végrendelkezett női személy. Az egykor elkészült 45 végrendeletből ma már csak 21 található meg a levéltárban. A Félegyházán¹² készült összes XVIII. századi végrendelet közül 28-at forráskiadványában közreadott a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára,¹³ de közülük csak egy testamentumban rendelkezett nő. Elemzésem a földtulajdon örökítésének gyakorlatát vizsgálja. A nők végrendeleteinek viszonylag kisszámú forráscsoportja mellett kitekintek a férfiak nőkre vonatkozó végrendelezésére és mindezek kapcsolódó irataira.

A kutatásomba bevont legkorábbi végrendelet 1768 márciusában keletkezett, ugyanabban az évben, amikor a jászkun statutumot megalkották, s a kerületek közgyűléséből felterjesztették a nádornak. A hivatali út igen hosszúnak bizonyult, hiszen csak 31 év múlva 1799-ben került sor az immár jogerőre emelt statutum kihirdetésére. Az 1799. évi IV. statutum kimondta:

1.§

„Meg-hagyatván kinek-kinek az a szabadsága, hogy a maga által keresett javakból szabadon rendelkezessen; Hogy ha az ilyen Acquisitor Testamentom nélkül halna meg, és Özvegye nem maradna, annak minden Ingó Java Fiai és Leányai között egyenlően osztasson el; az Ingatlan javak, vagy fekvő-jószágok pedig a Fiakat illetik; ugy mindazonáltal, hogy ezek a magok Leány testvéreit, azoknak jussok, vagy részek szerént, annyi Summából, a menyin a fekvő Jószág szereztetett, pénzül fizessék ki. Hogy ha pedig az illetén Ingatlan javak nem pénzen, hanem Testamentom által, vagy hűséges szolgálatokért szereztettek, azok betsültessenek meg, és a betsű szerént való árából fizetessenek ki a Leányok.

⁷ PAPP LÁSZLÓ: *Kiskunhalas népi jogélete*. Budapest, 1941.

⁸ ŐRSI JULIANNA: *A jászkun törvények megvalósulása a mindennapi gyakorlatban*. In: Kisbán Eszter szerk.: *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. Kiadja az MTA Néprajzi Intézete, Budapest, 139–158. 1994.

⁹ SZABÓ LÁSZLÓ: *A jászkunsági nagycslád és az öröklésjog*. (A leányrész) In: Bathó Edit-Bánkiné Molnár Erzsébet-Kiss Erika szerk.: *A Jászkunság kutatása 2000*. Jász Múzeumért Alapítvány, Jászberény, 113–119., 2002.

¹⁰ Halas = Kiskunhalas

¹¹ HORVÁTH JÓZSEF: *Végrendelkezés Halason (1700–1850)*. In: Ö Kovács József-Szakál Aurél szerk.: *Kiskunhalas története 2*. Város Önkormányzatának kiadványa, Kiskunhalas, 2001. 495–518. pp.

¹² Félegyháza = Kiskunfélegyháza

¹³ KEMÉNY JÁNOS: *Duna-Tisza közí mezővárosi végrendeletek 1738–1847*. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét (Forrásközlemények IX.), 2005. 151–198. pp.

2.§

Ha azomban a férfi ág el-fogyyna, a Leány ágon levők succédálhatnak az Ingatlan javakban, még pedig azok, kik ugyan azon Gradusban vannak, fejenként, akik pedig különböző Gradusban, törzsönként; úgy mindazonáltal, hogy a közönséges, és a jószágot illető különös terheket hordani kötelezettenek; és jöllehet az utolsó mag nélkül való Férfi az Ósi Ingatlan Javakból a Leány ágnak kárával egy átallyában nem rendelkezhetik; azon summának mennyiségéhez képest mind azonáltal, a mellyel a Leányok ebből a Jószágból a férfiak által már az előtt kifizettek, a szabad rendelkezés nálla meghagyatik.

3.§

Ámbár azonban szabadságok légyen a Fiaknak, hogy a Leányokat az Ingatlan javakból ki-fizethessék: azt mindazonáltal nem cselekedhetik akkor, amikor Acquisitor Atyafiaknak egyike Fiakat, másika pedig Leányokat hagyyna maga után; mivel ebben az esetben a Leányok úgy gondoltatnak, mintha Férfiak volnának, pro praefectis, s ugyan azért, valamint ők az Attyokról maradt javakat megtarthatyák, úgy ő róluk tsupán a fiakra fog maradni, és már ezeknek szabadságokban fog állani az ő Leány testvéreiket pénzül ki-elégíteni.”¹⁴

Az általános örökösödéssel foglalkozó VIII. statutum a redempcióból eredő jog szerint a magvaszakadt hagyatékát az eredeti tulajdonosra, vagyis a községre szállítja.

A tőkeföld öröklésének szabályozása a szőlőre nem vonatkozott. A szőlőföldet redimált földből szakították ki és redempció utáni járulékföldként osztották, redemptus jogon adtak lehetőséget a puszta parcellák megvásárlására, de a szőlővel betelepített föld elveszítette a redemptioban hozzákapcsolt jogokat.¹⁵ Ezért az örökhagyónak lehetősége volt arra, hogy leány gyermekét olyan szőlőbirtokhoz juttassa, ami biztosíthatta annak megélhetését. A szőlőparcellák öröklésére vonatkozó szokásjogot az 1799-es statutum nem kodifikálta, mint természetbeni öröklési lehetőség gyökeresedett meg a Jászkun kerület gyakorlatában. Félegyházán – a megmaradt források szerint – az apák nem mindig fordították leányaik javára a szőlőföld örökítésének lehetőségét, kutatásomban több forrás arra enged következtetni, hogy sokan igyekeztek a tőkeföld öröklési szabályait a szőlőre is alkalmazni.

Szolnoki Mihály¹⁶ tekintélyes redemptus gazda volt. 1766-ban bekövetkezett halálakor $\frac{3}{4}$ sessio tőkeföldet és négy szőlőparcellát hagyott örökösire, ebből két szőlőparcellát vásárolt, kettőt redemptus jogon tanácsi osztásból kapott. A szántókból $\frac{1}{4}$ részt hagyott a feleségének, ugyan annyit Mihály fiának és $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{4}$ részt mindkét leányának, Krisztinának és Petronellának. Szőlőt a feleség nem kapott, Mihály megkapta a birtoka melletti három pászttát, Krisztina az új osztásból valót, Petronella pedig az egyik vett szőlőt örökölte. Egy vásárolt szőlőparcellát a végrendelet szerint el kellett adni és az árát misékre fordítani. Férjétől örökölt szőlőt Szücs Jánosné 1767-ben, Hevér Jánosné 1769-ben.¹⁷ Szabó Mátyás 1782-ben bekövetkezett halálakor két fiút, három leányt és

¹⁴ KELE JÓZSEF: *A Jászkunság megváltása*. Budapest, 1904.

¹⁵ BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET: *Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első századában*. Kiadja a Multiplex Media – Debrecen U. P., Debrecen, 2000.

¹⁶ BKML Kf. lt. V. 101. b) N° 18 Capsa 1 N° 6/1766.

¹⁷ KEMÉNY JÁNOS 2005. A továbbiakban ahol nem hivatkozom külön a levéltári jelzetre a forrás a Kemény János által közölt végrendelet.

az özvegyét hagyta hátra. Tekintélyes vagyonában volt néhány pászta a belső Öreghegyben osztott szőlőből, de azt nem a leányokra, hanem két fiára hagyta. Igaz, a leányok közül ketten már férjnél voltak, egyik Csongrádon, a másik Majsán lakott, de a harmadik még a szülői házban élt, mégis mindhárman csak pénzt kaptak örökségül. 1791-ben Szabó Mihály a 26 út szőlőjéből 16 utat a feleségének hagyományozott, tíz utat a fiának. Leánya nem volt. Felesége csak használatra kapta meg a szőlőt, az örök-hagyó akarata szerint a feleség halála után a szőlőföld a fiú unokákra szállt. Fél sessio tanyaföldje és számos állata volt Nagy Mihály redemptusnak, e mellett negyven út szélességű szőlője három pásztaban, háza a városban. A jómódú gazda 1792-ben végrendeletkezett két leánya egy fia és a felesége javára. A tőkeföld a tanyák, a lakóház és húsz út szőlő a fiú öröksége lett. Menyecske leányomnak – olvashatjuk a testamentumban – „/: minthogy a Nemes Districtusokban bevett szokás szerint a leányágot föld nem illetné:/ készpénzül hagyok száz r. forintokat, a szőlőből ezenfelül 20 utat.” A második feleségtől való kiskorú Rózsi leány készpénzt kapott, a feleség szintén.

Több olyan végrendelet maradt meg, amelyekben az örök-hagyó szőlőbirtokos nő. Tóth Anna özvegy Talmacsi Józsefné hagyatékában hat pászta szőlőt említenek. Talmaccsinénak négy leánya is volt, mégis mind a hat pászta László fiára hagyományozta. A végrendelet kihirdetésekor fiai – István és Mihály – ellentmondtak, de a leányok „semmi praetensiot nem formáltak”.¹⁸ Szaszko Katalin¹⁹ a férjéről reá maradt hatodrésnyi javairól végrendeletkezett. A szőlőt, ami „osztály szerinti” az özvegy részére jutott leányának Katalinnak hagyta. E mellett Katalin még a tőkeföldből is kapott, Istvánnal együtt megkapták az anyai részt. Az édesanya talán azért részesítette Istvánt az anyai részből a többi fiú rovására, mert nyomorék volt.

Az asszonyok inkább juttattak a szőlőjükből leányaiknak, mint fiú örökösüknek. Apó Ilona Volontér József özvegye a földjét a fiára, a szőlőjét viszont három leányára hagyta.²⁰ Ugyanebben az évben halt meg Lőrinc György özvegye Kalló Éva, aki a tőkeföldet három fiára és két leányára hagyta. A leányoknak a végrendelet szerint a föld fele jutott, s abban is előnyös lehetőséget kaptak, hogy az összes földből azt a rész választhatták, amelyiket akarták. Ugyanekkor Kalló Éva a háromnapos kapáló nagyságú szőlőt eladni rendelte, úgy, hogy az árát osszák majd öt felé a gyermekei.²¹ A végrendeletnek a fiú örökösök ellentmondtak, hozzájuk csatlakozott Ilona is, ők azt szerették volna, ha a föld öt egyenlő részre osztódna. Az ügy folytatását sajnos nem ismerjük. Fodor Katalin Bene Ferenc hitvese – mivel a fia György már megkapta az apai örökségét – házát és húsz út szőlőjét leányára Rozáliára hagyta.²² A végrendeletet Bene Ferenc és Bene Rozália jelenlétében hirdették ki, mindketten tudomásul vették, ellentmondás nem történt.

Külön kell említenünk a közszerzemény (közös szerzemény) kérdését. Számos végrendeletben olvasható a „közös szerzetük” fogalom, s hagyományozások is történtek e címen. Igaz, legtöbb esetben, amikor a végrendeletkező a közös szerzeményre hivatkozva örökíti a föld egy bizonyos hányadát a közszerzemény okirattal igazolható, tehát az öröklési jog kivételezett körébe tartozik. Az örökvallásokban az adásvételeknél feltün-

¹⁸ BKMÖL Kf. It. N° 18 Capsa I Fasc. 4 N° 25/1781. jan. 27; 1782. nov. 16.

¹⁹ BKMÖL Kf. It. N° 18 Capsa I Fasc. 4 n° 41/ 1783. február 15.

²⁰ BKML Kf. It. V. 101. b) N° 18 Capsa I Fasc. 7 N° 39/1797.

²¹ BKML Kf. It. V. 101. b) N° 18 Capsa I Fasc. 7 N° 35/1797

²² BKML Kf. It. V. 101. b) N° 18 Capsa I Fasc. 7 N° 48/1799.

tették, ha a feleség földszerző volt. Számos példa van arra is, hogy a közös szerzést a felek nem tudják hiteles dokumentummal igazolni, mégis hivatkoznak rá, s a végrendelező, mint coaquisitrix rendelkezik. A földtulajdonra vonatkozóan a közszerzemény elismertetése perdöntő lehetett az özvegy öröklési jogosultságában. Amikor nem tudták a közszerzeményt írásos dokumentummal igazolni, akkor a hosszadalmas tanúkihallgatások, végső esetben a processusok szolgálták a jog igazolását.

Dankó Katalin férje végrendelet nélkül halt meg. A gazdaságot a férj halála után az özvegye irányította. 1769-ben, amikor betegsége miatt Katalin végrendelezett, írásba foglaltatta: „*valamink vagyon azonban mind edgyütt szerzettük*”.²³ A jogbiztosító megjegyzést követően a földet úgy osztotta meg három gyermeke között, hogy a közösen szerzett föld felét, mint saját tulajdonát két leányának hagyta, a másik felét pedig fiának. A végrendelet ellen az örökösök nem protestáltak.

A közkereset nem mindig földre vonatkozott. Moritz Maris²⁴ 1784-ben végrendeletében még első férjéről reá, mint coaquisitrixre háramlott javakról rendelkezik. A felsoroltak között az egyetlen ingatlan egy ház, a többi ingóság vagy pénzbeli örökség volt. A közös szerzeményt a férjek is nevesítik végrendeleteikben. Kis Dobos Mátyás²⁵ földjének megjelölt részét és tanyáját – „*mivel ő véle kerestem*„ – feleségére hagyja, a többi öt fiának. A földvagyon végül hat egyenlő részre osztódik, azaz megegyezik a majd két év múlva hatályba lépő statutum rendelkezésével. A feleség egy gyermek részt kapott, de nem használatra, hanem örökbe. Szembetűnő, hogy a feleségnek a férje által kijelölt parcella nagyobb értékű a többinél, mivel ott található a gazdálkodáshoz fontos tanya. A megkülönböztetés okát egyértelműen a közös szerzés magyarázza. Volentér József özvegye Apró Ilona 1797-ben három leány és két fiú örököszt hagyott árván. Ilona jelentős vagyonban gazdálkodott, s mint kiderült férjétől és apjától is örökölt ingatlanokat, amelyekről betegsége miatt végrendelezett. „*Minthogy férjem minden testamentális rendelés nélkül halálozott volna meg az ő életbeli szándékával magamét össze köttem, úgy is mint coaquisitrix, és Atyám házául hozott első fundamentuma a volna a minő javakat ÉAtyámnál szerzettünk, annak okáért a földet két egyenlő részre hasítván légyen András és József fiaimé, úgy az régi ház Andrásé az ujj pedig Józsefé, úgy minden néven nevezendő ingó ingatlan javakbul hasonlóan arányosan osztozzanak*.”²⁶ A szőlőt a három leányának hagyja egyenlően, s mellé még két-két juhot is kapnak. A leányok a testamentum kihirdetésekor contradicáltak, de sajnos nem tudjuk milyen eredménnyel.

Az özvegyek örökösödési szabályait a jászkun V. statutum az országos jogtól eltérően állapította meg. A Jászkun kerületben az özvegyasszony nem tulajdonos a férj vagyonában csak haszonélvező, de a férj végrendeletében a haszonélvezeti jogtól is megfoszthatta. További megszorítása a statutumnak, hogy a haszonélvezeti jog csak a közkereseményekre vonatkozott. Ezt a IV. statutum is erősítette, mely szerint az ősi vagy adományos javakra haszonélvezeti jog nem létezett. Az V. statutum abban is eltért az általános magyar özvegyi jogtól, hogy a nem közszerző özvegy, ha ismét férjhez ment,

²³ BKMÖL Kf. lt. N° 18 Capsa 1 Fasc. 2 N° 34 / 1769. febr. 21.

²⁴ BKMÖL Kf. lt. N° 18 Capsa 1 Fasc. 7 n° 4 /1784. aug.12.

²⁵ BKMÖL Kf. lt. N° 18 Capsa 1 Fasc. 1. N° 29. / 1797.

²⁶ BKMÖL Kf. lt. N° 18 F 7 N° 39/1797.

hitbérén, jegyajándékán és hozományán kívül, előző férje ingóságából csak egy gyermekrészt követelhetett.

Az özvegyasszonyoknak módjuk nyílhatott saját föld megvásárlására, hiszen ha birtokon belül maradtak maguk irányították tovább a gazdaságot és dönthettek a jövedelem sorsáról. Aki jól gazdálkodott az tőkét gyűjthetett és az elővételi jogok megtartásával, ha szerencséje volt, földet vásárolhatott. Az elhunyt férjek testamentumában, ha kiskorú gyermekek maradtak árván legtöbbször olvasható a formula, melyben a testáló a gazdaságot feleségére bízta: „*éljen belőle meddig a nevémet viseli; de eladni vagy teher alá venni szabad nem lézen, hanem vagy férjhez menetelével vagy özvegyi halálával szállyon vissza a tőkére*”.²⁷ Előfordult, hogy a végintézkedésben a gazdálkodás irányítására nem a feleségét, hanem egy közeli férfi rokont jelölt ki a nagybeteg férj. Harmath János a következőket testálta: „*Hitvesem meddig özvegyiségben marad viselnye gongyát neveletlen gyermekeknek Vereb János sógorom vezérlési alatt és folytassa a gazdaságot, ami marad kezeken; ha pedig férjhez megy azon esetre, ha jövendőbeli férje is meghalna, és őtet gyámoltalan hagyná, adasson néki száz forintok, de addig semmi.*”²⁸

Külön kutatást érdemelne az özvegy tartási kötelezettségének teljesítése. Az özvegyi tartás mibenlétéről azok a dokumentumok tájékoztatnak, amelyekben a felek között konfliktus keletkezett és orvoslásért a tanácshoz vagy a kapitányhoz fordultak. Retkes József édesapja végrendelet nélkül halt meg. Minden ingó és ingatlan az özvegyre és fiára maradt, a már férjnél levő három leányt a hagyaték számbavételekor egyezség szerint kielégítették 150 forinttal és három marhával. Egy ideig az özvegy édesanya és fia közösen gazdálkodott, de az anya tékozlónak tartotta a fiát és inkább fokozatosan megfélemezte a vágyont. A kiszorított férfi a kapitánytól kért igazságtételt. Azt szerette volna elérni, hogy állapítsanak meg fix összeget és meghatározott naturálékat özvegyi tartásul, a többi vagyónrész kezelését pedig bízzák öreá, mint gazdálkodó férfira. Az eset rendhagyó, inkább a fordítottja fordult elő gyakran, azaz az özvegyasszony kért védelmet a tanácstól. A kapitány a fiú mellé állt és elrendelte az özvegyi tartást, mégis minden változatlan maradt. A felek közötti viszonyt alaposabban ismerő helyi tanács – mivel az asszony nem kapott tartást – úgy vélekedett, hogy az özvegynek „*mint coaquisitrix*”-nek joga volt a felezésre. A tanácsban Retkes Józsefet renitensnek ismerték, emlékeztek, hogy József akkor is ellentmondott, amikor a deputáció a hagyaték földet kétfelé akarta mérni. Hiába panaszkolt József, hogy amikor „*a láncot húzni nem akartam a föld kétfelé hasítására, ottan is jól megverték, a nem lévén elég megkötöztek és úgy hoztak az áristomban, mint aki 3 lovakat lopott, sőt még az mi nagyobb és gyermekeimnek is örökös gyalázat, nép előtt ki publikáltatott, hogy nekem, mint tékozló fiúnak senki se adgyon.*”²⁹ Az anya sorra bebizonyította, helyesen cselekedett, amikor a vágyont fiától óvta, a tanács határozata is megerősítette pozíciójában. Határozottan, hogy „*nyughatatln Retkes József a néki kiszabott földdel és in natura ki adott javakkal ÉAnnya haláláig érje meg, Éannya pedig a hason fele ki adott földbeli jussból teczése*

²⁷ BKMÖL Kf. lt. N°18 Capsa 1 Fasc. 7 N°29. Ficsor József végrendelete, 1796.

²⁸ BKMÖL Kf. Lt. N° 18 Capsa 1 Fasc. 7. N° 22/1795.

²⁹ BKMÖL Kf. lt. Arc. 16 Capsa 2 Fasc. 1 N° 46./1796.

szerint éljen, de azon földet sem örökbe sem zálogba el ne idegeníthesse az városban lévő házban pedig mindketten csendes békességben éljenek”.³⁰

Másként értelmezték az özvegyi jogot, ha a feleség halt meg. A jászkun nő számos esetben tulajdonszerző volt. Az özvegyasszony vagy a női hitves a nevére tulajdonul bejegyzett földre szabad rendelkezési jogot nyert életében és halála utánra. Ha azonban másként nem rendelkezett, halála esetén vagyona a férj vagyónának tekintetett.³¹

A hitbér a kerületben nem előre meghatározott érték volt. A redimált földtulajdonhoz igazodott, s a megváltási ár arányában állapították meg, minden esetben a férj vagyoni helyzete szerint. Azokban az esetekben, amelyekben a férj a vagyoni aránynál magasabb hitbért kötött ki, az örökösök megtámadták, megtámadhatták a végrendeletet.

A móríng³² és a hitbér fogalmat a végrendelezési gyakorlatban sokszor azonosnak tekintették. Félegyházán a hitbér fogalmat a nádori statutumokat megelőző időszakban nem is használták, a móríngolást sem tekinthetjük általánosnak, de néhány esetben előfordult. Legtöbb esetben akkor ígért móríngot a leendő férj, ha már nem az első házasságát kötötte. Amikor Gulyás Mátyás hagyatékát az örökösök megkapták, a tanács jegyzőkönyvébe feljegyezték a móríng átadását.³³ Az özvegy Rácz Judit megkapta a számára móríngban kiszabott jószágokat és azt a pénzt, amit a házasságba vitt. Földet azonban nem kapott, azt Gulyás két lánya örökölte. Az özvegy két évig élt házasságban az elhunytal, közös gyermekük nem született.

A hozományra vonatkozóan szintén egy férfi végrendeletében bukkan fel először utalás. Csábrádi András 1768-ban írt végrendeletében megjegyzi, hogy „*Mostani feleségemnek allaturája is volt ollyas házi egyet-más, mely új mentéje vagyon is, igen magáébul áll.*”³⁴ Az allatura kiadásának szokására több olyan dokumentum hivatkozik, amely a XVIII. században keletkezett. Szili Anna Farkas Gábor özvegye arról, hogy hozományát ténylegesen megkapta nyugtát adott a többi örökösnek. „*140 Rftot, melyeket néhai Farkas Gábor férjemnek megmaradott javaiból valósággal kivettem, melyek erántis nevezett férjemnek megmaradott successorait quietalom, hogy évéget őket soha többet háborgatni nem fogom.*”³⁵ A móríngénál többször fordul elő a hozomány említése, de a hozományra sem utalnak minden végrendeletben. A testamentumok legelső pontjában mindenkor a tőkeföldről és a házról rendelkeztek. Ezt a szokást a nők is megtartották, s a vallásos érzületet tanúsító mondatok után, melyekből rendszert a végrendelezés oka is kiderül, rögtön a földről intézkedtek. A nők szinte minden esetben magyarázatot adtak a tulajdonlásra, azaz indokolták mi jogosítja fel őket arra, hogy tőkeföldet testáljanak.

³⁰ U.o.

³¹ KRENNER ZOLTÁN: *A jászkun statum mai érvényében.* In: Kir. Közjegyzők Közlönye, XL. évf. 8. sz. 1941. 161–174. pp.

³² Móríng= a házasságkötéskor a férjtől kapott jegyajándék; hitbér: a feleségnek ígért azon javak összessége, amelyeket a házasságban vállalt köteleességek teljesítéséért ígér a férj, melyet felesége akkor kap meg, ha a kötelezettségeket teljesítette és a férj hamarabb hal meg. A Jászkun kerületben esetenként az írásba foglalt hitbér levelét mórínglevélnek nevezik. Lásd: ÖRSI JULIANNA: *Népélet Halason a 18. században.* In: Ó Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 2. Város Önkormányzatának kiadványa, Kiskunhalas, 2001.* 449. p.

³³ BKMÖL Kf.lt. *Protocollum politicum* I. 106.p./1756. febr. 23.

³⁴ BKMÖL Kf.lt. N°18 Capsa 1 Fasc. 2 N°23/1768. nov.12.

³⁵ BKMÖL Kf.lt. *Árvaszámadások:* N°18. Capsa 1 Fasc.2 N°17./1774.dec. 4.

Becski György özvegyének Kovács Marisnak négy fia és egy leánya élt amikor a végrendelete elkészült. Testamentumában Kovács Maris a földjét gyermekei közül Mátyásra hagyta. Az utolsó útra készülődő szükségesnek érezte alátámasztani a döntést, ezért tollba mondta, hogy arról az 1/6 rész földről rendelkezik, amelyet meghalt „*édes uram reám testált*”.³⁶ Sajnos nem derül ki, hogy az özvegyasszony milyen címen örökölte a földet férjétől. Agárdi Judit a szokás szerint két fiának egyenlő arányban hagyományozza a földet, s a rendelkezési jogosultságáról leírhatja, hogy: „*tulajdon magam jussát illető javaimról*”³⁷ rendelkezem. Agárdi Judit gazdag, saját vagyont birtokoló nő volt, vagyonosságáról korábbi akciók tanúskodnak, például öt évvel halála előtt a helység első tizedében lévő házát 150 forintért adta el a vendégfogadós Ketting Józsefnek.³⁸ A nagybeteg Agárdi Judit egy másik házban lakott, amit a két fia örökölt. A nők, akik földet örököltek, akkor sem mindig tartották meg a birtokot, amikor arra lehetőségük lett volna. Szolnoki Krisztina Juhász Albert felesége az apjától örökölt félnegyed sessio tőkeföldet, de nem tartotta meg, hanem 106 forintért eladta a testvérének Szolnoki Mihálynak.³⁹ Krisztina akciója a tőkeföldre vonatkozó öröklési szabályokból következett. A testvérének eladott ősi föld a redimáló egyenes ági férfi leszármazottjává lett. Előfordult azonban, hogy az örökös jobb üzlet reményében másnak akarta eladni megörökölt földjét, ilyenkor az adásvételt törvényesítő tanács minden jogi körülményt megvizsgált, s igyekezett a tőkeföld idegen kézre adását megakadályozni. Ez történt a Félegyháza galambosi határrészén birtokolt Berecz-föld esetében.

Az eredeti tulajdonos Berecz Pál végrendeletét nem ismerjük. Felesége Serfőző Katalin⁴⁰ 1782-ben halt meg, végrendeletében nem tesz említést földről, mint utólag kiderül a földet Berecz Pál leányára Rozáliára hagyta. Rozália öt évvel az édesanyja halála után el akarta adni az apja által neki és maradékainak hagyományozott földet, de ezt a tanács az ösiség elveit védelmezve megakadályozta. Az eladást megtiltó határozat kimondta, hogy „*mind addig azon negyedrészt föld in natura azokra [egyenes ági örökösökre] nézzen; ha pedig azok nem volnának, tehát Berecz József testvérét egyenesen illetné; mind a két ok tehát oly erős törvénye az instansnak, hogy az mellett még csak a legkisebb excepciója se lehessen [...] több alkalmatosságot ne is tehessen*”.⁴¹ Alig egy évtized múltán Rozália – éppen az ősi földhöz való jussra hivatkozva – szerette volna kiváltani a még nagyapja által fassio nélkül zálogba adott 1/8-ad sessio földet. Csak-hogy a földre Rozália öccse, Pál, mint „*Berecz József heresse jussát fenn tartya*”. József a nagyapai földre vonatkozó igényét jegyzőkönyveztetette a tanácscsal. Ezzel a föld sorsa, bár Pál még nem tudta kiváltani, eldőlt. A tanácsülés jegyzőkönyvbe foglalta, hogy a kerületek törvényei szerint a férfi örökösök mindenkor elsőbbséget élveznek a leányok előtt. Rozália a továbbiakban törvényes úton keresheti igazát. Ennek reménytelenségét bizonyára belátta, mert bár később testvérelvel közösen váltották ki a zálogot, Rozália a nevezett földbeli örökséget a kiváltás után egy év elteltével eladta öccsének,

³⁶ BKMÖL Kf.lt. N° 18 Capsa 1 Fasc. 2 N° 24./1768. márc. 12.

³⁷ BKMÖL Kf.lt. N° 18 Capsa 1 Fasc.2 N° 32./1769. aug.10

³⁸ BKMÖL Kf. Protocollum politicum 2. 51. / 1764. május 2.

³⁹ BKMÖL Kf. lt. Protocollum politicum 2. 213. /1779. febr. 7.

⁴⁰ BKMÖL Kf.lt. N° 18 Capsa 1 Fasc.4 N° 35./1782. május 26.

⁴¹ BKMÖL Kf. lt. Protocollum politicum 6. 120. 1787. február 24.

Pálnak.⁴² Berecz Rozáliára hiába hagyományozott az apja tökeföldet, a kerületi szabályozás és a szokásjog megakadályozta, hogy hosszútávon önállóan gazdálkodó földtulajdonos lehessen.

Az 1790-es években már annyira elfogadott volt a leányok kizárása a föld természetbeni örökléséből, hogy nem egyszer a végrendelező eleve nem földet, hanem annak megszabott értékét hagyományozta a leányára, a férfi örökösökre bízva a pénz kifizetését. Ez még bizonytalanabbá tette a lányok örökségét, hiszen a fizetés évekig elhúzódott, esetleg nem is teljesítődött teljesen az örökös életében. Ezt a szokást tükrözi Mészely Judit özvegyasszony testamentuma, akinek férjétől és apjától örökölt javai voltak. Judit az apai 1/4 rész földbeli örökségét négy férfi gyermeke között egyenlően osztotta meg. A fiúknak meghagyta, hogy egyetlen leányának, Rozáliának „*földbéli jussában adgyanak száz idest 100 ftkat, és sorsához illendő mentét csináltassanak neki a köz javakbul és az ujj osztály szállóbból 2 lánczot agyanak*”.⁴³ A férjéről maradt földet az özvegy csupán megemlíti, elosztásán nem változtat, tehát helyben hagyta a férj végakarátát.

Mivel kutatásom középpontjába a földvagyon örökítését helyeztem, nem tértem ki azokra a végrendeletekre, amelyekben az örökhagyók, nem lévén más vagyonuk, csupán ingókról, esetleg némi készpénzről rendelkeztek. A pénzbeli hagyaték legtöbb esetben nem a ládafiában található készpénz volt, hanem kamatra kölcsönadott behajtható összeg. A magánkölcsönök a helyi pénzforgalom jelentős hányadát tették ki, a csekély kamat pedig éppen kiszámíthatósága révén némi biztonságot adott az özvegynek, de különösen az árván maradt kiskorú gyermekeknek. Az árvák pénzének kamatoztatására ugyanis a közgyám felügyelt, akit a tanács rendszeresen elszámoltatott. Nem tudok olyan esetről, amikor a kiskorú árva pénzzé tett vagyona, bármelyik szülőjétől örökölte, az évek során eltűnt volna. A gyermekek elérve nagykorúságukat megkapták az örökséget, a fiúk a földet, amit a gyámok soha nem adtak el örökösen, csupán bérbeadással hasznosították. A leányok a sorsuk szerint őket megillető kiházasításra számíthattak.

⁴² BKMÖL Kf. It. Protocollum politicum 9.139; 163. /1797.

⁴³ BKMÖL N°18 Capsa I Fasc. 7 N° 25. /1796. márc.14.